

بررسی تطبیقی درجه‌بندی تقصیر و آثار مترتب بر آن با تاکید بر تقصیر سنگین

فاطمه محمدی، مجتبی زاهدیان^۱

چکیده

امروزه تقصیر و فعل زیانبار در اکثر نظام‌های حقوقی به عنوان یکی از ارکان مسئولیت مدنی شناخته شده است، هرچند که مسئولیت‌های بدون تقصیر در کشورهای صنعتی و پیشرفته رو به افزایش است؛ اما همچنان عنصر تقصیر به عنوان مبنای مسئولیت مدنی مورد توجه بسیاری از نظام‌های حقوقی است. درجه‌بندی تقصیر بر مبنای شدت و ضعف آن از قدیم مورد توجه قانون‌گذار خارجی بوده است. بر اساس قانون فرانسه، تقصیر قابل تقسیم به تقصیر عمدی و غیرعمدی است که تقصیر غیرعمدی به سه دسته‌ی تقصیر بسیار سبک، تقصیر سبک و تقصیر سنگین تقسیم شده است. هرچند که این تقسیم‌بندی به عنوان یک قاعده در نظام حقوقی ایران دیده نمی‌شود، اما با بررسی قوانین مختلف از جمله قانون مسئولیت مدنی، قانون تجارت و قانون نحوه‌ی اجرای محکومیت‌های مالی و قانون دریایی توجه قانونگذار به این مورد را می‌توان دید. قاعده‌ی درجه‌بندی مراتب تقصیر دارای آثار متعددی در زمینه‌ی ایجاد مسئولیت و جبران خسارت است، که از جمله‌ی آن می‌توان به تخفیف خسارت و یا چشم‌پوشی از آن و یا مسئول دانستن دولت در بعضی از مسئولیت‌های حرفه‌ای در تقصیر سبک و در مقابل تشدید مسئولیت در تقصیر عمدی نام برد. و یا به پذیرش شرط تحدید مسئولیت و یا عدم مسئولیت در تقصیر سبک و عدم پذیرش این دو شرط در تقصیر عمدی و تقصیر سنگین اشاره کرد. همچنین، این درجه‌بندی در قاعده‌ی مقابله با خسارت و افزایش میزان وجه التزام در تقصیر سنگین مؤثر است.

واژگان کلیدی: تقصیر عمدی، تقصیر سنگین، تقصیر سبک، شرط عدم مسئولیت، تشدید مسئولیت.

* استناددهی (APA): محمدی، فاطمه؛ زاهدیان، مجتبی. (۱۴۰۰). بررسی تطبیقی درجه‌بندی تقصیر و آثار مترتب بر آن با تاکید بر تقصیر سنگین. تحقیقات حقوقی آزاد. ۱۴(۵۱): ۳۴۳-۳۶۱. قابل بازیابی از: http://alr.iauctb.ac.ir/article_687360.html

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. رایانامه: fatemeh.mohammadi@yahoo.com

۲. استادیار گروه حقوق، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: mojtabazahedian@yahoo.com

مقدمه

تقصیر در نظام مسئولیت مدنی از اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا به عنوان مبنای مسئولیت در پاره‌ای از نظام‌های حقوقی مورد توجه قرار گرفته و بر اساس آن، مسئولیت جبران خسارت بر عهده ی مقصر گذاشته شده است. با اینکه نظریه خطر و برخی نظریات دیگر در مقابل آن ارائه شده است، اما اصل نظریه ی تقصیر هنوز هم به عنوان مبنای ضمان در بسیاری از کشورها مورد توجه می‌باشد.

از سوی دیگر، تقسیم‌بندی تقصیر به درجات مختلف امری است که در حقوق خارجی از سابقه‌ی طولانی برخوردار است و این شیوه امروزه در قوانین کشورهای مختلف در نظام حقوقی مدون و عرفی دیده می‌شود.

در حقوق ایران با وجود اینکه در قانون مدنی و قانون مسئولیت مدنی درجه‌بندی تقصیر به صورت یک قاعده درنیامده است، اما در قوانین مختلف، از جمله قانون مسئولیت مدنی، قانون دریایی، قانون تجارت و... نشانه‌های توجه قانونگذار به درجه‌بندی تقصیر دیده می‌شود.

چالش اصلی که این مقاله در تلاش است که به بررسی آن پردازد، بررسی جایگاه درجه‌بندی تقصیر با تأکید بر تقصیر سنگین و همچنین آثار شدت و ضعف تقصیر در ایجاد مسئولیت و جبران خسارت در حقوق ایران و حقوق تطبیقی است.

۱ - بررسی مفهوم تقصیر در حقوق ایران:

ماده ۹۵۳ قانون مدنی مقرر می‌دارد: تقصیر اعم است از تعدی و تفریط. قانونگذار در ماده ۹۵۱ به تعریف تعدی و در ماده ۹۵۲ به تعریف تفریط پرداخته است. بنابراین، با استفاده از این دو ماده قانون مدنی می‌توان گفت: تقصیر عبارت است از انجام عملی که شخص نمی‌بایست مرتکب شود (تعدی) یا ترک عملی که شخص می‌بایست انجام دهد (تفریط) (صفایی، ۱۳۷۴: ۵۵۳).

تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی در تعریف تقصیر مقرر می‌دارد: تقصیر اعم از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی است. مسامحه، غفلت، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آنها، حسب مورد از مصادیق بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی محسوب می‌شود.

مبنای درجه‌بندی تقصیر:

مبنای درجه‌بندی تقصیر در نظام‌های حقوقی مختلف، متفاوت می‌باشد. در نظام حقوقی ایران، برخی از دکتین و حقوقدانان، مبنای پذیرش درجه‌بندی تقصیر را وجدان عمومی بیان کرده‌اند (دیانی و عشق‌پور، ۱۳۹۳: ۸۲).

در حقوق فرانسه، که از حقوق اخلاقی مسیحیت تبعیت می‌کند، مبنای پذیرش درجات تقصیر را «اخلاق» عنوان کرده و معتقدند که بر اساس مبنای اخلاقی، کسی که با سوءنیت و با قصد و اراده

مرتکب عمل ناروا و ورود زیان شده است، با کسی که بدون قصد و اراده و در نتیجه بی احتیاطی و سهل انگاری مرتکب عملی شده است، به یک اندازه مورد نکوهش و بازخواست قرار نمی گیرد (همان).

موضع حقوق فرانسه نسبت به درجه بندی تقصیر:

در حقوق فرانسه بر اساس حقوق رم، تقصیر به تقصیر عمدی و تقصیر غیر عمدی و تقصیر غیر عمدی نیز به سه گونه تقصیر سنگین، تقصیر سبک و تقصیر بسیار سبک تقسیم شده است (صفایی، ۱۳۸۶: ۴۲۵)؛ که در ادامه به تعریف هر کدام می پردازیم:

تقصیر عمدی: تقصیر هنگامی عمدی محسوب می شود که شخص با سوء نیت و با قصد اضرار به دیگری، عملی را انجام می دهد. در تقصیر عمدی هم عمل به صورت ناشایست صورت می گیرد و هم اینکه فرد قصد حصول نتیجهی مورد نظر را دارد (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۳۵۶).

تقصیر غیر عمدی: تقصیر غیر عمدی در فرضی محقق می شود که قصد اضرار در میان نیست و عامل ورود زیان مرتکب بی احتیاطی یا تسامح شده و از نتیجهی کار خود باخبر نیست (نوین، ۱۳۹۲: ۸).

از تعریف تقصیر عمدی مشخص است که عنصر آگاهی در ارتکاب آن نقش مهمی ایفاء می کند. لذا، می توان گفت که در تقصیر غیر عمدی، فاعل زیان بدون خواستن نتیجهی حاصله در اثر بی احتیاطی و بی مبالاتی مرتکب تعدی و تفریط و ورود ضرر به دیگران می شود. در کنار این تفاوت، میان این دو نوع تقصیر از حیث شیوهی احراز نیز تفاوت وجود دارد. از آنجا که در تقصیر عمدی شخص بایستی سوء نیت در انجام فعل زیانبار داشته باشد، لذا ملاک احراز تقصیر از سوی مقصر، معیاری شخصی است. اما در مقابل در تقصیر غیر عمدی، ملاک احراز تقصیر، معیاری نوعی است (همان).

تقصیر سبک:

در حقوق قدیم فرانسه، تقصیر به دو قسم تقصیر سبک و تقصیر بسیار سبک تقسیم شده بود. تقصیر سبک، تقصیری است که شخص عادی و متعارف مرتکب آن نمی شود (فولادوند، ۱۳۸۰: ۱۱۷).

تقصیر بسیار سبک نیز عبارت از تقصیری است که یک شخص بسیار دقیق و محتاط هرگز مرتکب آن نمی شود. اکنون در حقوق فرانسه تقصیر بسیار سبک متروک شده و فقط تقصیر سبک و سنگین مطرح است.

تعریف تقصیر سنگین: تقصیر سنگین نه در نظام حقوقی فرانسه تعریف شده است و نه رویه قضایی تعریفی برای آن بیان نموده است؛ اما برخی از حقوقدانان و دکترین فرانسه به صورت کلی و انتزاعی به تعریف آن پرداخته اند.

کاربنه یکی از حقوقدانان معروف فرانسوی در تعریف تقصیر سنگین بیان می‌دارد که: «در تقصیر سنگین، شخص دچار بی احتیاطی و بی‌مبالاتی شدید شده است و این بی احتیاطی در حدی شگفت است که گویی شخص عمداً فعل انجام شده را مرتکب شده است» (صفایی، ۱۳۶۴: ۱۷۱).
دکترین پیشین حقوق فرانسه تقصیر سنگین را چنین تعریف کرده‌اند: «تقصیر سنگین عبارت است از نادانی نسبت به موضوعاتی که بی‌فکرترین و بی‌ملاحظه‌ترین افراد هم قادر به درک آن هستند و ترک اموری که کم‌دقت‌ترین افراد هم آن را لحاظ می‌کنند».

تعاریفی که دکترین حقوق فرانسه بیان نموده‌اند، کلی و انتزاعی است و ضابطه روشنی برای تفکیک تقصیر سنگین از تقصیر سبک بدست نمی‌دهد، ولی رویه قضایی فرانسه، اگرچه تقصیر سنگین را تعریف نکرده است، اما ضوابط و معیارهایی جهت تشخیص آن اعلام نموده است. در بعضی از آراء «فاحش بودن» تقصیر و در برخی «جنبه اساسی تعهد» برای احراز تقصیر سنگین مورد توجه قرار گرفته است.

یکی از عواملی که در تشخیص تقصیر سنگین همواره مورد توجه رویه قضایی بوده است، «احتمال زیاد تحقق ضرر» است. به عنوان مثال، اگر کالایی که بایستی حمل شود، از جمله کالاهای فاسدشدنی باشد، بایستی تدابیر خاصی توسط متصدی حمل و نقل صورت گیرد؛ از جمله حمل با کانتینرهای سردخانه‌دار، که در صورت عدم اتخاذ چنین تدابیری، متصدی حمل و نقل مرتکب تقصیر سنگین شده است.

یکی دیگر از عوامل مؤثر در تحقق تقصیر سنگین «صلاحیت و مهارت حرفه‌ای» عامل ورود زیان می‌باشد. دادگاهی در پاریس بیان داشته «شهرت حرفه‌ای متعهد، به متعهدله این حق را داده است که انتظار مراقبت‌های خاصی را داشته باشد که عدم اجرای آن مراقبت‌ها توسط متعهد باعث شده است که او مرتکب تقصیر سنگین شود» (صفایی، ۱۳۶۴: ۱۷۳-۱۷۴).

به طور کلی در حقوق فرانسه معتقدند که اتفاق و قابل پیش‌بینی دو معیار و ضابطه‌ی تشخیص تقصیر سبک از تقصیر سنگین است، چراکه در تقصیر سنگین شخص دچار بی احتیاطی و بی‌مبالاتی شدید شده است، نه اینکه فعلی به صورت ناگهانی و غیرقابل پیش‌بینی حادث شده باشد (همان، ۱۷۵).

تمایز تقصیر سنگین از تقصیر عمدی:

تفاوت این دو نوع تقصیر در وجود سوءنیت مرتکب تقصیر در تقصیر عمدی و فقدان سوءنیت در تقصیر سنگین می‌باشد، زیرا تقصیر سنگین هرچند شدید باشد، اما باز هم یک تقصیر غیرعمدی است. مرتکب چنین تقصیری قصد اضرار ندارد، در حالی که مرتکب تقصیر عمدی به قصد اضرار فعل یا ترک فعل را انجام می‌دهد (ایزانلو، ۱۳۹۰: ۱۷۵).

دکترین علم حقوق اصولاً معتقدند که چون مرتکب تقصیر سنگین، دچار آن چنان بی‌مبالاتی و بی‌احتیاطی شدید شده که گویی کار را عمداً انجام داده است، در نتیجه تقصیر سنگین را در حکم تقصیر عمدی می‌دانند و احکام تقصیر عمدی را بر آن بار می‌کنند. اما چرا تقصیر سنگین در حکم تقصیر عمدی به شمار آمده است؟ اگر تقصیر سنگین را در حکم تقصیر عمدی لحاظ نکنیم، این امکان وجود دارد که متعهد عمداً و با سوءنیت به تعهدات قراردادی خود عمل نکند و چون اثبات عمد و سوءنیت که یک امر درونی و باطنی است، سخت است، بنابراین از ضمان و مسئولیت مبری شود. به عبارت بهتر، ملحق کردن تقصیر سنگین به تقصیر عمدی باعث می‌شود که شخص دارای سوءنیت نتواند خود را به جهل و نادانی زند و از بار مسئولیت فرار کند. همانطور که «مازوها» بیان می‌کند که «نباید اجازه داد که خباثت، نقاب ساده حمایت را بر چهره زند».

۲ - موضع حقوق ایران نسبت به درجه‌بندی تقصیر:

در حقوق ایران با وجود این که درجات تقصیر به صورت یک قاعده‌ی کلی در نیامده است، اما در قوانین مختلف آثار توجه قانونگذار به آن دیده می‌شود.

مراتب تقصیر در قانون مسئولیت مدنی:

ماده‌ی ۴ قانون مسئولیت مدنی مقرر می‌دارد: «...۲- هرگاه وقوع خسارت ناشی از غفلتی بوده که عرفاً قابل اغماض باشد و جبران آن نیز موجب عسرت و تنگدستی واردکننده‌ی زیان شود.» مفهوم بند ۲ که بیان داشته «هرگاه وقوع خسارت ناشی از غفلتی بوده که عرفاً قابل اغماض باشد.» نشان می‌دهد که مقنن در تنظیم این قانون به درجه تقصیر توجه داشته و تقصیری که عرفاً قابل اغماض باشد که معمولاً تقصیر سبک یا خیلی سبک است را موجب تخفیف دانسته است (دیانی، ۱۳۸۲: ۱۵).

مراتب تقصیر در قانون تجارت:

مراتب تقصیر در قانون تجارت در دو قسمت مورد توجه قانونگذار قرار گرفته است:

الف) در باب حمل و نقل:

در ماده ۳۹۱ قانون تجارت قانونگذار بیان داشته اگر مال‌التجاره بدون هیچ قیدی قبول شود و کرایه آن پرداخت شود، دیگر نمی‌توان بر علیه متصدی حمل و نقل دعوا مطرح کرد به جزء تدلیس و یا تقصیر عمده که به نظر می‌رسد قانونگذار در این ماده تقصیر سنگین را به تقصیر عمده تفسیر نموده است و آنرا در حکم عمد دانسته است.

ب) ورشکستگی:

ورشکستگی در قانون تجارت به ورشکستگی عادی، ورشکستگی به تقصیر و ورشکستگی به تقلب تقسیم می‌شود. ورشکستگی به تقصیر همانطور که از نام آن پیداست، در مواردی است که یا تاجر در انجام وظایف خود اهمال نموده یا معاملات و امور تجاری خود را طبق اصول تجاری انجام نداده و یا اینکه بدون سوءنیت به ضرر طلبکاران اقدام کرده است. در واقع، ورشکستگی به تقصیر معلول نامتعارف تقصیر تاجر است.

به لحاظ اهمیت تقصیر، گاهی قانون دادگاه را مکلف و گاهی مخیر به اعلام ورشکستگی به تقصیر نموده است. اختیاری بودن صدور حکم ورشکستگی در ماده ۵۴۲ و اجباری بودن آن در ماده ۵۴۱ امری است که بر اساس تفاوت در درجه تقصیر بیان شده است.

۳- مراتب تقصیر در عقد بیمه:

ماده ۶ قانون اصلاح بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در مقابل اشخاص ثالث ۱۳۸۷ به درجه‌بندی تقصیر توجه داشته است. با در نظر گرفتن حکم ماده ۶ مشخص می‌شود که قانونگذار آثار تقصیر سنگین را که ملحق به تقصیر عمدی می‌شود، در بحث بیمه پذیرفته است؛ به طوری که عواملی را به عنوان معیارهای تقصیر سنگین ذکر کرده است و به شرکت‌های بیمه اختیار داده است که بعد از پرداخت خسارت به زیان‌دیده، بتوانند به عامل تقصیر سنگین با معیارهای مندرج در ماده‌ی ۶ مراجعه نمایند.

۴- مراتب تقصیر در دریایی:

ماده ۱۱۶ قانون دریایی مقرر می‌دارد: «هرگاه ثابت شود علت خسارت فعل یا ترک فعل می‌باشد که متصدی حمل‌عامداً یا با علم بر احتمال وقوع خسارت انجام داده، در این صورت از تحدید مسئولیت مقرر در ماده ۱۱۵ نمی‌تواند استفاده نماید».

با دقت در این ماده مشخص می‌شود قانونگذار علاوه بر تقصیر عمدی، حالتی را پیش‌بینی کرده است که متصدی حمل‌ونقل قصد ورود ضرر ندارد، لیکن قانون‌گذار علم بر احتمال وقوع خسارت را در حکم عمد دانسته است. در این ماده قانونگذار درجه‌بندی تقصیر را پذیرفته و اثر عملی بر این تقسیم‌بندی بار نموده است (همان، ۹۰).

از سوی دیگر ماده ۱۶۵ قانون دریایی در خصوص تناسب خسارت مقرر می‌دارد:

الف) اگر دو یا چند کشتی مرتکب خطا شوند، مسئولیت هر یک از کشتی‌ها متناسب با اهمیت تقصیری است که از آن کشتی سرزده است...»

با توجه به این ماده، قاضی در تعیین میزان مسئولیت هریک از کشتی‌ها باید بدواً به درجه تقصیر آن‌ها در وقوع حادثه زیانبار توجه کند و چنانچه بتواند درجه تقصیر آن‌ها را تشخیص دهد، هر کدام از آن‌ها را به همان نسبت مسئول جبران خسارت تلقی کند.»

ولی هرگاه قادر به تعیین درجه‌ی تقصیر کشتی‌ها نبود و زمانی که احراز کند درجه تقصیر هر دو کشتی مساوی است، مسئولیت را به تساوی بین آن‌ها تقسیم نماید (راعی و شریفیان، ۱۳۹۰: ۱۵).

۵- مراتب تقصیر در قانون نحوه‌ی اجرای محکومیت‌های مالی:

ماده ۱۷ قانون نحوه‌ی اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴ مقرر می‌دارد: «دادگاه رسیدگی‌کننده به اعسار ضمن صدور حکم اعسار، شخصی را که با هدف فرار از پرداخت دین مرتکب تقصیر شده است تا موجب اعسار وی گردد، با توجه به میزان بدهی، نوع تقصیر، تعدد و تکرار آن به مدت ۶ ماه تا دو سال به یک یا چند مورد از محرومیت‌های زیر محکوم می‌کند..»

در این ماده مشخص است که منظور قانونگذار از نوع تقصیر، تقسیم‌بندی تقصیر بر اساس شدت و ضعف آن می‌باشد.

موضع حقوق انگلیس نسبت به درجه‌بندی تقصیر و تقصیر سنگین:

امروزه درجه‌بندی تقصیر در رویه قضایی انگلستان مورد پذیرش قرار گرفته و آرای متعددی در این خصوص صادر شده است؛ به عنوان مثال: دادگاهی در انگلیس در مورد مسئولیت متصدیان حمل‌ونقل که می‌بایست با توجه به وظیفه‌ای که داشتند، مراقبت‌ها و مهارت‌های خاصی را اعمال نمایند، تقصیر سنگین را بدین شکل تعریف کرده است:

«تقصیر سنگین شامل عدم مراقبت و سهل‌انگاری در انجام کاری است که افراد به طور معمول رعایت آن را از کار گزاران آنان انتظار دارند. البته، باید توجه داشت که تعریف تقصیر سنگین دشوار است، ولی من با نظر قاضی دادگاه بدوی موافقم که گفته است: «درجه‌ای از تقصیر است که هر شخص ممکن است سخت آن را سرزنش و نکوهش کند. نباید چنین برداشت شود که چون نمی‌توان تعریف مشخص و مرز معینی بین درجات تقصیر برقرار نمود، لذا اینها نمی‌توانند متفاوت باشند» (صفایی، ۱۳۶۴: ۱۷۶).

رالف بی، قاضی انگلیسی، در رأی صادره در دعوی ویلسون عبارت معروفی را به کار برده است:

«نمی‌توان تفاوتی بین تقصیر و تقصیر سنگین قائل شد، چراکه هر دو دارای یک معنی است، منتهی با اضافه کردن یک صفت اضافی» (همان، ۱۷۷).

یکی از حقوقدانان انگلیسی در انتقاد به نظر رالف بی می‌گوید: زمانی که رالف بی گفته است که نمی‌تواند اختلافی ما بین تقصیر و تقصیر سنگین ببیند، به این معنا نیست که مفهوم تقصیر سنگین با تقصیر سبک یکسان است و تفاوتی در درجه‌بندی آن‌ها نیست. تقصیر سنگین اصطلاحی متداول در بین حقوقدانان است و نمی‌توان آن را انکار کرد. منظور از این اصطلاح درجه‌بندی مراتب بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی است و در واقع این درجه‌بندی دارای فایده‌ی عملی است (همان، ۱۷۸).

موضع حقوق آمریکا نسبت به درجه‌بندی تقصیر و تقصیر سنگین:

در نظام حقوقی ایالات متحده هم به درجه‌بندی تقصیر توجه شده است و در برخی از آراء و قوانین، اصطلاح تقصیر سنگین بکاربرده شده و بین درجات تقصیر و آثار آن تفاوت قائل شده است. در حقوق آمریکا درجه‌بندی تقصیر به تقصیر سبک، تقصیر سنگین و تقصیر عمدی پذیرفته شده است.

در فرهنگ حقوقی بلک تعاریف متعددی از تقصیر سنگین بیان شده است: «تقصیر سنگین یک فعل یا ترک فعل در رابطه با وظیفه‌ی قانونی به صورت شدید و جدی است که آن را از قصور محض در اعمال مراقبت عادی متمایز می‌کند».

تقصیر سبک و تقصیر سنگین در درجه‌ی بی‌توجهی متفاوت هستند. تقصیر سنگین هر چند فاحش است، اما از نوع تقصیر غیرعمدی است. اصولاً یکی از ضابطه‌ها و عناصر اصلی تقصیر در نظام حقوقی آمریکا، فقدان قصد و سوءنیت است.

در تعدادی از آراء گفته شده که قاعده‌ای برای تشخیص تقصیر سنگین از تقصیر عادی (سبک) در هر مورد خاص وجود ندارد، بلکه باید در هر مورد به وقایع و اوضاع و احوال خاص پرونده رجوع کرد. چیزی که ممکن است در اوضاع و احوال خاصی تقصیر سبک باشد، در اوضاع و احوال دیگری تقصیر سنگین به شمار آید (همان، ۱۷۸-۱۸۱).

آثار مترتب بر پذیرش درجات تقصیر:

در این بخش آثار مترتب بر درجات تقصیر را در دو قسمت ۱- اثر درجات تقصیر در ایجاد مسئولیت ۲- اثر درجات تقصیر در پرداخت خسارت بررسی می‌کنیم.

الف- اثر درجات تقصیر در ایجاد مسئولیت

۱-۱ نقش تقصیر سبک در ایجاد مسئولیت:

تقصیر سبک در مواردی در ایجاد مسئولیت مؤثر است، به طور مثال در خصوص تقصیر سبک کارمندان دولت، پزشکان و همچنین در خصوص تقصیر مشترک که در ادامه به بررسی آنها می‌پردازیم.

مسئولیت مدنی ناشی از اشتباهات قضایی:

اصل ۱۷۱ قانون اساسی تقصیر سبک قاضی را تحت عنوان اشتباه قلمداد کرده و ضمانت اجرای تقصیر سبک را جبران خسارت زیان‌دیده از بیت‌المال دانسته است و در مقابل، تقصیر قاضی را به عنوان تقصیر سنگین انگاشته است که نتیجه‌ی آن مسئولیت مدنی قاضی می‌باشد. بنابراین، هر چند قاضی در صورت تقصیر دارای مسئولیت شخصی است، لیکن نمی‌توان او را در برابر تمامی مصادیق و گونه‌های تقصیر مسئول شناخت، بلکه برخی از گونه‌های تقصیر را می‌توان در ذیل عنوان اشتباه قرار داد و مسئول آن نیز در این صورت دولت خواهد بود.

مسئولیت مدنی ناشی از اشتباهات پزشک:

تشخیص بیماری و نوع آن توسط پزشک معالج بر اساس آزمایش‌های انجام شده می‌باشد و بعد از اینکه نوع بیماری تشخیص داده شد، پزشک داروی مناسب را برای بیمار تجویز می‌کند. بعضی از بیماری‌ها بسیار شبیه به هم می‌باشند و تشخیص آنها نیاز به تخصص بالایی دارد، از جمله بیماری‌ها اگرما و بیماری‌های قارچی پوستی، که ممکن است به علت نبود تخصص و مهارت کافی، پزشک در تشخیص دقیق بیماری دچار خطا و اشتباه شده و داروی نامناسب تجویز کند و به علت تجویز اشتباه دارو، وضعیت بیماری شدیدتر شده و به همین خاطر پزشک ضامن بوده و باید پاسخ‌گو باشد (دریاباری، ۷).

اصول پزشکی در هر حال باید توسط پزشک رعایت شود تا نتیجه‌ی مطلوب حاصل شود. اگر پزشک در درمان بیماری از نظر اساتید پزشکی و طب استفاده کند، اما در معالجه نتیجه‌ای حاصل نشود، برای پزشک معالج خطا محسوب نمی‌شود. عدم حصول نتیجه ممکن است ناشی از نقص ایرادی باشد که به علت به حد کمال نرسیدن در علم پزشکی موجود است، اما استفاده از روش‌ها و عمل‌های جراحی که بین پزشکان متروک شده و دیگر رواج ندارد، خطا محسوب شده و ممکن است موجب ضمان و مسئولیت پزشک شود (شجاعپوریان، ۱۳۷۳: ۱۶۴).

۱-۲ نقش تقصیر سبک در تقصیر مشترک

یکی از عرصه‌هایی که تأثیر تقصیر سبک در آن مشخص است، بحث تقصیر مشترک است. در موارد تقصیر مشترک، در صورتی که یکی از عاملین دارای تقصیر سبک و سایرین دارای تقصیر سنگین و عمدی باشند، نمی‌توان دارنده‌ی تقصیر سبک را مسئول جبران خسارت دانست. در این خصوص بیان شده است که: «شدت و ضعف تقصیر ممکن است در تعیین و تشخیص رابطه سببیت، مؤثر محسوب شود. به بیان دیگر، می‌توان تقدم تقصیر عمدی بر غیرعمدی را بر پایه و بنای رابطه‌ی سببیت این گونه توجیه کرد: تقصیر عمدی سبب اصلی ورود ضرر است و تقصیر غیرعمدی شرایط تأثیر سبب را فراهم می‌نماید، یعنی در واقع موقعیتی را فراهم می‌کند که عامل زیان، از آن برای اجرای نیت خود استفاده کند؛ به بیان دیگر، می‌توان گفت در موردی که یکی از اسباب در ایجاد ضرر عمد دارد، در حکم مباشر تلف تلقی می‌شود و سببی که عمد ندارد، در حکم مسبب تلف است و روشن است که در جمع بین سبب و مباشر، مباشر مسئول است مگر آنکه سبب اقوی باشد (کاظمی، ۱۳۸۴: ۸).

البته، شایان ذکر است که این مسئله تنها در جمع تقصیر عمدی و غیرعمدی مؤثر است؛ به این معنا که تقصیر عمدی سنگین‌تر از تقصیر غیرعمدی است، والا در فرض جمع بین دو تقصیر عمدی یا دو تقصیر غیرعمدی، بحث از سنگین‌تر بودن یکی از دیگری و در نتیجه، تقدم آن بر دیگری مصداق پیدا نمی‌کند.

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در مواد ۵۳۶، ۵۳۱ و ۵۳۷ قانون‌گذار به تبیین این موارد پرداخته است.

ب) نقش تقصیر سنگین در ایجاد مسئولیت

تقصیر سنگین عبارت است از بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی فاحش در حدی که گویای ناتوانی متعهد از اجرای تعهد می‌باشد که اصولاً در حکم تقصیر عمدی تلقی می‌شود. در خصوص نقش تقصیر سنگین در ایجاد مسئولیت سه احتمال بیان شده است:

«نخست، این که سنگینی تقصیر در حدی فاحش است که اماره قانونی است مبنی بر عمدی بودن اضرار. دوم اینکه سنگینی و فاحش بودن تقصیر فرض قانونی عمدی بودن تقصیر است و سوم اینکه سنگینی تقصیر دلیل ماهوی بر عمدی بودن ضرر مرتکب شده است. به عبارت دیگر، می‌توان گفت ماهیت تقصیر مرتکب شده به گونه‌ای است که عقلاً جزء با قصد اضرار محقق نمی‌شود. بنا بر احتمال دوم، اگرچه از نظر عقلی امکان اثبات برخلاف فرض قانونی وجود دارد، لیکن از نظر حقوقی خلاف آن قابل اثبات نیست (قاسم‌زاده، ۱۳۷۲: ۳۵۹). بنا بر فرض سوم، عقلاً امکان اثبات خلاف آن وجود ندارد، اما در صورت نخست، خواننده می‌تواند خلاف ادعای

خواهان را ثابت کند و با اثبات حسن نیت خود از مسئولیت مبری شده و یا حداقل از تشدید مسئولیت خود جلوگیری کند». در مورد تقصیر سنگین احتمال اول و دوم وجود دارد، اما احتمال سوم در واقع همان تقصیر عمدی است، نه اینکه در حکم عمد باشد.

ج) نقش تقصیر عمدی در ایجاد مسئولیت

با توجه به اینکه در تقصیر عمدی فاعل عمدا و با سوءنیت فعل زیانبار را مرتکب می‌شود و نتیجه حاصله را نیز اراده می‌نماید، نه تنها مسئول جبران زیان‌های وارده است، بلکه اضرار عمدی دامنه‌ی مسئولیت وی را نیز تشدید می‌کند. نمونه بارز آن خسارات تنبیهی در حقوق آمریکاست. این نوع خسارت (خسارت تنبیهی) زمانی مقرر می‌شود که عمل زیان‌بار خوانده، عمدی، با سوءنیت، همراه با تقلب، بی‌مبالاتی، کلاهبرداری و شرارت‌آمیز باشد. در مقابل، اگر فاعل از حسن نیت برخوردار باشد، حسن نیت را باید مانع پیدایش عامل تشدید مسئولیت مدنی، یعنی قصد اضرار دانست. لذا، می‌توان گفت: وجود تقصیر عمدی، نه تنها موجب مسئولیت مدنی فاعل زیانبار است، بلکه در بسیاری از موارد موجب تشدید مسئولیت وی نیز می‌گردد.

اثر درجات تقصیر در جبران خسارت

در این قسمت به بررسی اثر درجات تقصیر بر تحدید مسئولیت و عدم مسئولیت، اثر درجات تقصیر بر بیمه مسئولیت، قاعده‌ی مقابله با خسارت و بر تعدیل وجه التزام می‌پردازیم.

۱- پذیرش شرط کاهش و عدم مسئولیت در تقصیر سبک:

شروط کاهش مسئولیت و عدم مسئولیت «توافق‌هایی است که قبل از عهدشکنی به منظور تغییر نظام قانونی مسئولیت یا شرایط مطالبه آن به سود مدیون منعقد می‌شود» (همان، ۲۲).
شروط کاهش‌دهنده مسئولیت، ضمان متعهد پیمان‌شکن را محدود به مبلغ معین می‌کند. در این صورت، حکم خسارت از آن فراتر نخواهد رفت؛ اما شرط عدم مسئولیت به طور کامل شخص را از مسئولیت مبری می‌کند. نظیر توافق بر عدم مسئولیت متصدی حمل و نقل در صورت تلف یا نقص کالا.

گروهی از حقوق‌دانان فرانسوی معتقدند که میان شروط عدم مسئولیت و محدودکننده مسئولیت علاوه بر تفاوت کمی، تفاوت کیفی نیز وجود دارد. به این بیان که با توجه به اینکه در نظام حقوقی فرانسه، عقد منبع تعهد است و تعهد همرا با التزام است. در عقدی که شرط عدم مسئولیت در آن گنجانده می‌شود، تعهد جوهر اصلی خود را از دست می‌دهد و به صورت امری

اختیاری درمی‌آید. و این در واقع به معنای نابود کردن نیروی اجبارکننده قرارداد است. حال آنکه شروط محدودکننده از این ایراد مصون بوده و التزام را به کلی از بین نمی‌برد. در نظام حقوقی ایران، تفاوت مذکور میان این دو دسته از شروط، قابل پذیرش نیست؛ چرا که از یک سو در نظام حقوقی ما عقد، ممکن است جایز باشد و یا اینکه ممکن است با تراضی شرط خیار شود. از سوی دیگر، شرط عدم مسئولیت ضمانت اجرای تعهد را از بین نمی‌برد، بلکه شخص می‌تواند از حق حبس استفاده کند یا التزام متعهد را از دادگاه بخواهد (همان، ۴۹). شرط عدم مسئولیت یا تحدید مسئولیت در حقوق ایران در مورد تقصیر سبک قابل پذیرش است.

۱-۲ عدم پذیرش شرط کاهش مسئولیت و عدم مسئولیت در تقصیر سنگین و عمدی

شرط عدم مسئولیت، به دو علت در تقصیر عمدی و تقصیر سنگین پذیرفته شده نیست. دلیل اول: فرض بر این است که در قصد مشترک طرفین، شرط عدم مسئولیت ناظر به خودداری عمدی مدیون از اجرای تعهد نبوده است. در حقوق انگلیس تنها دلیلی که برای عدم نفوذ شرط عدم مسئولیت در مورد تقصیر عمدی ارائه شده است، همین است. در نتیجه، اگر طرفین به صراحت اشاره کرده باشند که شرط عدم مسئولیت، در صورت ارتکاب یک تقصیر ولو عمدی معتبر است، چاره‌ای جز رعایت خواسته‌ی مشترک آنان نیست.

دلیل دوم: نفوذ شرط عدم مسئولیت در صورت ارتکاب یک تقصیر عمدی به این معنی است که مدیون در اجرا یا عدم اجرای قرارداد آزاد باشد. چنین شرطی به نظر فرانسویان یک شرط ارادی محض است. جالب آن است که قریب به اتفاق نویسندگان فرانسوی نه تنها مهم‌ترین دلیل که تنها دلیل عدم نفوذ شرط عدم مسئولیت در قراردادها را در فرض ارتکاب یک تقصیر عمدی، همین امر دانسته‌اند، بی‌آنکه به نظم عمومی اشاره کنند؛ به عنوان مثال، مازوها در رساله‌ی مسئولیت مدنی خود به هنگام بحث از عدم نفوذ شرط در فرض ارتکاب تقصیر عمدی، تنها در شرط عدم مسئولیت در مسئولیت‌های قهری به نظم عمومی استناد کرده است و تنها دلیل عدم نفوذ شرط در مسئولیت‌های قراردادی را اختیاری شدن اجرای تعهد دانسته‌اند.

بعضی دیگر از حقوق‌دانان فرانسوی با استناد به ماده ۱۱۵۰ و بر این اساس که در این ماده گفته شده منحصراً خسارت قابل پیش‌بینی، قابل جبران است و چون در مسئولیت قهری خسارت پیش‌بینی نمی‌شود، شرط کاهش آن نیز بی‌معنا خواهد بود؛ زیرا این خسارت در محدوده‌ی اراده قرار نمی‌گیرد.

البته، به نظر می‌رسد که در حوزه‌ی مسئولیت قهری نیز شرط کاهش مسئولیت قابل تصور است؛ به طور مثال، صاحب کارخانه‌ای که می‌داند فعالیتش موجب ناراحتی همسایگان وی خواهد بود،

می‌تواند در مورد میزان مسئولیتی که در قبال آن‌ها خواهد داشت، با آن‌ها به تفاهم برسد (همان، ۱۵۹).

با توجه به اختلاط دو مفهوم تقصیر عمدی و تقصیر سنگین هم از حیث نظری و هم از حیث عملی بدیهی است که همه‌ی دلایلی که در مورد عدم نفوذ شرط عدم مسئولیت در صورت ارتکاب تقصیر عمدی بیان شده، در مورد تقصیر سنگین هم مطرح است. در نتیجه، شرط کاهش و عدم مسئولیت در تقصیر سنگین مانند تقصیر عمدی غیرقابل پذیرش است.

شرط تحدید مسئولیت وعدم مسئولیت در کنوانسیون‌های بین‌المللی ۱- کنوانسیون حمل بین‌المللی کالا از طریق جاده:

«بند ۱ ماده ۲۹ کنوانسیون به تقصیر عمدی و تقصیر معادل آن اشاره کرده و آن را موجب مسئولیت متصدی حمل دانسته است. به موجب این ماده، در صورتی که خسارت ناشی از تقصیر عمدی یا تقصیری باشد که بر طبق قانون مقرر دادگاه معادل تقصیر عمدی شمرده شود، متصدی حمل نمی‌تواند به رفع یا تحدید مسئولیت که در کنوانسیون پیش‌بینی شده است، استناد کند. کنوانسیون تقصیر معادل تقصیر عمدی را روشن نکرده و آن را به عهده قاضی و حقوق داخلی کشور مقرر دادگاه رسیدگی کننده گذاشته است. با توجه به ماده ۳۹۱ قانون تجارت که به تقصیر عمد اشاره کرده است، می‌توان تقصیر معادل تقصیر عمدی را همان تقصیر عمده یا تقصیر سنگین به حساب آورد. بنابراین، اگر متصدی حمل، راننده معتادی را برای حمل کالا انتخاب نماید و این راننده با وسیله نقلیه دیگری تصادف کند، در حالیکه می‌توانسته به راحتی با ترمز کردن یا به هر نحو دیگر از بروز تصادف جلوگیری نماید، این اقدام متصدی حمل که نابخشودنی و عرفاً قابل نکوهش است، تقصیر سنگین و در حکم تقصیر عمدی تلقی می‌شود. البته، قیاس تقصیر سنگین به تقصیر عمدی در مواردی که قانونگذار در موارد خاص به عمد مرتکب، نظر دارد، دشوار است. اما در مورد شرط محدودیت مسئولیت و از حیث مخالفت با نظم عمومی می‌توان تقصیر سنگین را در حکم تقصیر عمدی به حساب آورد» (نیک فرجام، ۱۳۸۹: ۴۷).

۲- ماده ۲۵ کنوانسیون ورشو^۱ اذعان می‌دارد که «در صورتی که خسارات وارده ناشی از خلافاکاری عمدی یا خطای متصدی حمل و نقل باشد، به نحوی که خطای مزبور طبق قوانین دادگاه رسیدگی کننده معادل با خلافاکاری عمدی تلقی شود، متصدی حمل و نقل حق نخواهد داشت به مفاد کنوانسیون حاضر که مسئولیت او را سلب یا محدود می‌کند، استناد نماید. طبق این ماده، کنوانسیون ورشو راجع به حمل و نقل هوایی، در مورد تقصیر عمدی یا تقصیر که به موجب قانون مقرر دادگاه، معادل آن به شمار آید، اجرا نخواهد شد.

¹ -The Convention for the Unification of certain rules relating to international carriage by air

۳- پروتکل لاهه:^۱

ماده ۱۳ پروتکل لاهه: «هرگاه ثابت شود خسارت وارده ناشی از عمل یا قصور متصدی حمل و نقل یا مستخدمین و عاملین او بوده، خواه به قصد ایراد خسارت و خواه از روی بی احتیاطی و یا علم به امکان ایجاد خسارت صورت گرفته، میزان مسئولیت مصرحه در ماده ۲۲ قابل اجرا نخواهد بود. مشروط بر اینکه در مورد عمل یا قصور مستخدم یا عامل مذکور ثابت شود وی در حدود وظایف خود عمل نموده است.

۴- کنوانسیون تحدید مسئولیت برای دعاوی دریایی مورخ ۱۹۷۶:^۲

باید توجه داشت که مسئله تحدید مسئولیت حمل و نقل تنها در حمل و نقل هوایی مطرح نیست، بلکه در حمل و نقل دریایی و قوانین و کنوانسیون های مربوطه نیز این موضوع مورد اشاره واقع شده است؛ به عنوان مثال، در کنوانسیون تحدید دعاوی دریایی ماده ۴ چنین آمده است: «شخص مسئول، از حق تحدید مسئولیت خود برخوردار نخواهد شد اگر ثابت شود که ضرر و زیان از فعل یا ترک فعل شخص وی که با قصد ایجاد چنین ضرر و زبانی ارتکاب یافته یا از روی بی احتیاطی با علم به اینکه می توانسته است به چنان ضرروزیانی منتج گردد، ناشی شده باشد». قانون گذار در این ماده اذعان داشته که شرط تحدید مسئولیت در هنگامی که عملی آگاهانه و با قصد ورود ضرر، یا با آن چنان بی احتیاطی انجام شده باشد که فرض می شود که مرتکب قصد اضرار داشته است، اجرا نخواهد شد.

۵- کنوانسیون بین المللی راجع به حمل و نقل با راه آهن:^۳

به موجب ماده ۳۷ کنوانسیون مذکور، در صورت ارتکاب تقصیر عمدی یا تقصیر سنگین از سوی متصدی راه آهن، شرط تحدید مسئولیت که در کنوانسیون پیش بینی شده است، اجرا نخواهد شد. البته، شایان ذکر است که فقط در صورت ارتکاب تقصیر عمدی است که خسارت کاملاً قابل مطالبه است، اما در تقصیر سنگین فقط تا دو برابر مبلغ تعیین شده، خسارت قابل مطالبه است.

اثر مراتب تقصیر بر بیمه مسئولیت:

در حقوق ایران ماده ۱۴ قانون بیمه مقرر می دارد: «بیمه گر مسئول خسارات ناشی از تقصیر بیمه گذار یا نمایندگان او نخواهد بود».

از ظاهر این ماده اینگونه برداشت می شود که خسارت ناشی از تقصیر بیمه گذار جزء استثنائات بیمه محسوب می شود، اما چنین برداشتی از ظاهر این ماده اشتباه است؛ زیرا عمده خطرات تحت پوشش بیمه مسئولیت ناشی از خطا و تقصیر بیمه گذار است. به عبارت بهتر، در واقع شخص با

¹ Hague Protocol, Officially the protocol to Amend the Convention for the Unification of Certain Rules Relating to International Carriage by Air

² -Convention on limitation of liability for maritime claims, 1976.

³ - Convention concerning International Carriage by Rail.

خرید بیمه مسئولیت درصدد این است که در صورتی که مرتکب قصور و تقصیری شد، شرکت بیمه جبران خسارت کند و بدون تقصیر بیمه‌گذار یا نماینده‌ی قانونی او، اصولاً بیمه مسئولیت تحقق نمی‌یابد. لذا، به هیچ نحو، نمی‌توان ایراد خسارت غیر عمدی بیمه‌گذار را جزء استثنائات بیمه مسئولیت محسوب نمود. اما آن چیزی که از شمول بیمه‌های مسئولیت خارج است و تحت پوشش بیمه قرار نمی‌گیرد، تقصیر عمدی بیمه‌گذار است که در همه‌ی نظام‌های حقوقی، در هر دو نوع بیمه‌های اشخاص و خسارت، مستثنی شده است.

اما سؤال مهم در این قسمت این است که چون تقصیر سنگین در نظام‌های حقوقی ملحق به تقصیر عمدی می‌شود، در صورتی که بیمه‌گذار مرتکب تقصیر سنگین شود، آیا باز هم تحت پوشش بیمه است؟ و شرکت بیمه جبران خسارت می‌کند و یا اینکه از شمول بیمه‌نامه خارج و جزء استثنائات بیمه‌نامه است؟ در پاسخ به این سؤال باید گفت که در این زمینه بین حقوق بیمه و حقوق مسئولیت مدنی تفاوت اساسی وجود دارد. به عبارت دیگر، اگر قصد و نیت ایراد خسارت عمدی وجود نداشته باشد، اما خود مرتکب تقصیر سنگین شود، باز هم شرکت بیمه مسئولیت او را تحت پوشش قرار می‌دهد؛ چون در تقصیر سنگین فرد عمداً باعث ورود ضرر نشده است. در نتیجه، تقصیر سنگین شامل ماده ۱۴ قانون بیمه نخواهد شد، گرچه برخلاف توافقات صورت گرفته در قرارداد بوده و یا در قرارداد شرط دیگری را مقرر نموده باشد و درواقع، در حقوق بیمه اصل بر این است که مشخص شود مرتکب قصدی برای وارد نمودن خسارت داشته است یا خیر؟

قاعده‌ی مقابله با خسارت:

قاعده‌ی مقابله با خسارت قاعده‌ای است که به موجب آن در صورت نقض قرارداد یا بروز خسارت، زیان‌دیده مکلف است که از ضرر و زیان‌های قابل اجتناب دوری کرده و تا حد امکان از گسترش خسارت و ورود زیان جلوگیری کند.^۱

قاعده مقابله با خسارت، در نظام حقوقی کامن لا پذیرفته شده است؛ هر چند در حقوق ایران به صراحت این قاعده نیامده است، اما در فقه مهم‌ترین قاعده‌ای که حقوقدانان در توجیه قاعده‌ی مقابله با خسارت عنوان نموده‌اند، قاعده‌ی لاضرر است. بدیهی است که اگر برای زیان‌دیده یا خواهان وظیفه‌ی مقابله با خسارت را بار نکنیم، موجب گسترش زیان وارده می‌شود و زیان‌دیده حتی در صورتی که عامل ورود زیان عمداً قصد ورود ضرر به او را داشته باشد، باز هم در جلوگیری از گسترش ضرر مسئولیت دارد. اما با این تفاوت که در این صورت خواننده اصولاً ملزم به جبران خسارت زیان‌دیده است، حتی اگر خواهان در جلوگیری از خسارت بی‌مبالاتی کرده باشد، باز هم حق مطالبه‌ی خسارت را دارد. درحالی که اگر خواننده در ایجاد خسارت عمد نداشته

^۱-گاهی برای بیان این قاعده از اصطلاح (consequences avoidable of doctrine) استفاده می‌شود.

باشد، خودداری خواهان در جلوگیری از خسارت موجب محرومیت او از مطالبه‌ی غرامت نسبت به آن بخش از خسارت می‌شود که قابل جلوگیری بوده است؛ خواه عدم جلوگیری عمدی باشد یا غیرعمدی. در توجیه این تفاوت باید گفت که هرگاه در ایجاد زیانی، عمد یا غیرعمد دخالت داشته باشد، عامد مسئول جبران خسارت می‌باشد.

اثر مراتب تقصیر در تعدیل وجه التزام:

در قانون مدنی، ماده ۲۳۰ به تبیین وجه التزام پرداخته است و با توجه به نص ماده ۲۳۰ اصولاً حقوقدانان معتقدند که وجه التزام غیرقابل تعدیل است. در خصوص تعدیل وجه التزام دو نظر بیان شده است:

نظر اول: این عده از حقوقدانان معتقدند که وجه التزام نامناسب قابل تعدیل است و در این مورد گفته‌اند که حکم مندرج در ماده ۲۳۰ ق.م. به موجب بند ۲ ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی تخصیص خورده است.

ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی: «دادگاه می‌تواند میزان خسارت را در موارد زیر تخفیف دهد... بند ۲: «هرگاه وقوع خسارت ناشی از غفلی بوده که عرفاً قابل اغماض باشد و جبران آن نیز موجب عسرت و تنگدستی واردکننده زیان شود (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۱۹۱).

۲- برخی دیگر از حقوقدانان معتقدند که اگر وجه التزام مقرر شده از مصادیق ماده ۹۶۰ قانون مدنی (یعنی صرف نظر کردن از حریت و آزادی در حدودی که مخالف اخلاق حسنه است) باشد، دادگاه می‌تواند با کاهش میزان وجه التزام، این خطر را مرتفع کند (قائم مقامی، ۱۳۸۵: ۱۹۱).
که البته در پاسخ به این عقیده، باید گفت که در صورتی که وجه التزام در حدی غیرعادلانه و گزاف باشد که مخالف اخلاق حسنه و نظم عمومی باشد، شرط مقرر باطل و کان لم یکن است، نه اینکه قابل تعدیل باشد.

سؤال اساسی که در این مورد وجود دارد، این است که آیا در صورت ارتکاب تقصیر عمدی یا سنگین از سوی متعهد، طرف دیگر می‌تواند مازاد بر وجه التزام قراردادی مطالبه کند یا خیر؟
در برخی از کشورهای عربی مثل مصر، سوریه، لبنان، عراق و لیبی مقنن صریحاً سوءنیت و خطای سنگین را از موجبات افزایش وجه التزام شناخته است (داراب پور، ۱۳۸۹: ۱۲۶).

در حالی که قانون مدنی ما در این مورد ساکت است، اما برخی از حقوقدانان معتقدند که ماده ۳۹۱ ق.تجارت حاکم بر ماده ۲۳۰ قانون مدنی است. ماده ۳۹۱ قانون تجارت مقرر می‌دارد که «اگر مال‌التجاره بدون هیچ قیدی قبول شود و کرایه آن تأدیه شود، دیگر بر علیه متصدی حمل و نقل دعوی پذیرفته نخواهد شد مگر در مورد تدلیس یا تقصیر عمد...»

ایشان معتقدند که تدلیس و تقصیر عمدۀ وضع خاص خود را داشته و نمی‌توان احکام شرایط عادی را در مورد آنها جاری کرد (لنگرودی، ۱۳۶۳: ۳۱۴). نتیجه تبعی این استدلال امکان مطالبه‌ی مبلغی زاید بر میزان وجه التزام خواهد بود (داراب پور، ۱۳۸۹: ۱۶۴).

با توجه به ماده ۲۳۰ قانون مدنی انصاف حکم می‌کند که بهترین اقدام در این راستا، این است که شرط وجه التزام را نادیده گرفته و با اثبات سوءنیت و یا تقصیر سنگین مرتکب، که در حکم عمدی است، خسارت واقعی را از طریق قواعد عمومی مسئولیت مدنی مطالبه نمود. در غیر این صورت، هرگاه متعهد نقض تعهد و پرداخت وجه التزام را به نفع خود بیند، مبادرت به نقض عمدی قرارداد نموده و موجبات اضرار متعهد له را فراهم خواهد نمود.

بحث و نتیجه‌گیری

تقصیر بر اساس وجود و یا عدم وجود عنصر عمد به تقصیر عمدی و غیرعمدی تقسیم می‌شود. تقصیر غیرعمد که فاقد سوءنیت و قصد اضرار است، در نظام حقوقی فرانسه به تقصیر سنگین، تقصیر سبک و تقصیر بسیار سبک تقسیم شده است. این تقسیم‌بندی امروزه در اغلب کشورها از جمله کشورهای تابع نظام حقوقی کامن لا مورد توجه قرار گرفته است. هرچند که این درجه‌بندی در قوانین موضوعه ایران صراحتاً دیده نمی‌شود، اما بررسی قوانین مختلف از جمله قانون مسئولیت مدنی و قانون تجارت، قانون دریایی و... نشان می‌دهد که رگه‌هایی از توجه قانونگذار به این موارد وجود دارد.

قاعده‌ی درجه‌بندی مراتب تقصیر دارای آثار متعددی هم در زمینه‌ی ایجاد مسئولیت و هم در زمینه‌ی جبران خسارت است، که از جمله‌ی آن می‌توان به تخفیف خسارت و یا چشم‌پوشی از آن و یا مسئول دانستن دولت در بعضی از مسئولیت‌های حرفه‌ای در تقصیر سبک و در مقابل تشدید مسئولیت در تقصیر عمدی نام برد. و یا به پذیرش شرط تحدید مسئولیت و یا عدم مسئولیت در تقصیر سبک و عدم پذیرش این دو شرط در تقصیر عمدی و تقصیر سنگین اشاره کرد.

یکی از مهم‌ترین مباحث مطروحه در این زمینه الحاق تقصیر سنگین به تقصیر عمدی است که آثار فراوانی بر آن بار می‌شود، از جمله عدم پذیرش شرط تحدید مسئولیت و شرط عدم مسئولیت و از طرف دیگر، تفاوت حقوق مسئولیت مدنی و حقوق بیمه در این زمینه است.

همچنین، درجه‌بندی تقصیر در وجه التزام در بقیه نظام‌های حقوقی مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از کشورهای عربی همچون مصر، سوریه، عراق، لیبی و لبنان مقنن صریحاً سوءنیت و خطای سنگین را از موجبات افزایش وجه التزام شناخته است.

منابع

- ایزانلو، محسن (۱۳۹۰). **شروط محدودکننده و ساقط‌کننده مسئولیت در قراردادها**، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۶۳). **حقوق تعهدات**، انتشارات گنج دانش.
- داراب پور، مهرباب (۱۳۸۹). **قاعده مقابله با خسارت**، تهران، گنج دانش.
- دریاباری، سید محمد زمان. **انواع مسئولیت پزشکان، مسئولیت مدنی پزشک**، فصلنامه اندیشه صادق-ش ۶ و ۷ ص ۷.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). **لغتنامه دهخدا**، جلد ششم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۱۰.
- دیانی، عبدالرسول (۱۳۸۲). **اقرار مبتنی بر غلط**، مجله دادرسی، شماره ۳۸، ص ۱۵، خرداد و تیر.
- دیانی، عبدالرسول؛ عشق پور، منصور (۱۳۹۵). **مراتب تقصیر در حقوق مسئولیت مدنی ایران و آثار مترتب بر آن**، مجله کانون وکلای دادگستری اردبیل، سال دوم، شماره دوم، ص ۸۰، پاییز و زمستان.
- دیانی، عبدالرسول (۲۰۰۰). **مسئولیت مدنی ناشی از نقض ایمنی کالا**، انتشارات دانشگاه لیل فرانسه.
- راعی، مسعود، و شریفیان، صفرعلی (۱۳۹۰). **تقصیر در مسئولیت مدنی و عدالت عرفت حقوقی**، ۱، سال اول، شماره اول، ص ۱۵.
- سالیوان، راجر (۱۳۹۱). **اخلاق در فلسفه کانت**، مترجم: فولادوند، چاپ اول، انتشارات طرح نو، ۱۳۸۰، ص ۱۱۷.
- غفاری، سارا و جمشیدنور، شرق. **نقش اخلاق در حقوق مسئولیت مدنی**، فصلنامه تحقیقات حقوقی آزاد، مقاله ۳، دوره ۵، شماره ۱۵، ص ۴۱.
- شجاعپوریان، سیاوش (۱۳۷۳). **مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای شغلی پزشک**، زیر نظر دکتر کاتوزیان، انتشارات فردوسی، چاپ اول.
- صفایی، سید حسین (۱۳۷۴). **دوره مقدماتی حقوق مدنی**، جلد دوم، موسسه عالی حسابداری، تهران.
- صفایی، حسین (۱۳۸۶). **مقالاتی درباره حقوق مدنی و حقوق تطبیقی**، نشر میزان، چاپ دوم.
- صفایی، سید حسین (۱۳۶۴). **مفهوم تقصیر سنگین در ارتباط با شرط عدم مسئولیت**، مجله: حقوقی بین‌المللی، شماره ۴، ص ۱۷۱.
- قاسم زاده، مرتضی (۱۳۷۲). «**نظریه تقصیر**»، پایان نامه دکتری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- قائم مقامی، عبدالمجید امیری (۱۳۸۵). **حقوق تعهدات**، میزان، جلد ۱، تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۹). **مسئولیت مدنی و ضمان قهری**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران.

- کاظمی، محمود (۱۳۸۴). آثار تقصیر زیان‌دیده بر مسئولیت مدنی، فصلنامه پژوهش، شماره ۲۸، ص ۸.

- نوین، پرویز (۱۳۹۲). حقوق مدنی ۴ (مسئولیت مدنی تطبیقی ایران، فرانسه، انگلیس)، گنج دانش، تهران.

- نیک فرجام، کمال (۱۳۸۹). بازرسی کالا و مسئولیت‌های خارج از معافیت متصدی حمل در قانون تجارت ایران و کنوانسیون CMR، مجله دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۵۱ و ۵۲، ص ۴۷.

-The Convention for the Unification of certain rules relating to international carriage by air

-Hague Protocol, Officially the protocol to Amend the Convention for the Unification of Certain Rules Relating to International Carriage by Air

-Convention on limitation of liability for maritime claims, 1976.

-Convention concerning International Carriage by Rail.